

'Meriç'in İki Yakasında Buluşma' adlı toplantısında (Edirne'de) Herkül Millas'ın bildirisi - 27 Haziran 2008. Yayını: Müfide Pekin ve Konstantinos Tsitselikis (edit), Meriç'in İki Yakası, Lozan Mübadilleri Vakfı ve KEMO yayını, Kasım 2008.

Türkiye ve Yunanistan'da Avrupa İlişkileri Konusunda

Toplum Dinamikleri

İki farklı dünyada yaşıyoruz: Biri bilincinde bile olmadığımız gerçek dünyadır, öbürü gerçekliğine inandığımız sanal dünya. Bu ikinci dünyaya hayali, fantastik, düşsel, kurgusal da diyebiliriz. Bizim duygularımızı ve davranışlarımızı büyük oranda bu ikinci dünya belirler. Toplumlar bu hayali dünyayı icat ederler ve ulusal devletler bu dünyayı eğitim yoluyla yeniden üretirler, yaşatırlar, pekiştirirler. Uluslar kendilerini ve Öteki'ni bu hayali çerçevede algılar; gerçek dünyanın ne mirasını ve etkisini bilinç düzeyinde yaşayamazlar. Ama o gerçeklik içten içe hep vardır, tam olarak yok olmaz, ancak bilincin ötesindedir. Konumuz bu iki farklı dünyalarımızdır.

'Milli miras' ve toplumsal miras

Türkiye ve Yunanistan'da 'milli miras' (ya da 'ulusal bellek', hatta 'geleneklerimiz', 'tarihimiz') dendiğinde aklımıza ne gelir? Bize özgü olan, başkalarının kendilerine mal edemeyeceği 'öz' bir geçmiş, değil mi? Oysa bu algılama, çok yenidir, ulus-devletlerin döneminde, yani 18inci ve 19uncu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu 'milli miras' bir kurgudur, sonradan eğitimle inandırılır kılınmıştır. Günümüzde ise akademik çevrelerde 'kimlik tartışmaları' çerçevesinde bu konular ele alınmakta ve tartışılmaktadır. 'Avrupa kimliği', 'Balkanlı olmak' gibi konular bu arayışların ürünüdür. Bu konuya ve bir buçuk yıl önce bir konferansta yaptığım bir konuşmama değinmek istiyorum. [1]

Balkanlar'daki ortak mirasın varlığı ya da yokluğu çok tartışılmıştır ve hala da tartışılmaktadır. Günümüzde, ulus devletleri içinde Bizans ve Osmanlı mirasına ve daha geniş anlamda yöresel mirasa bakıldığında, aslında pek fark etmeden iki türlü mirastan söz edilmesi gerektiği fark edilmemektedir. Birine *gerçek miras* diyelim. İkincisine, bize ulaştığı sanılan, inanılan miras. Buna da *hayali miras* diyelim. İşlevleri açısından her ikisi de gerçektir doğal olarak.

Gerçek mirasın bilincinde olmayız. Bir benzetme yaparsak DNA gibidir. Kaderimiz gibi hayatımızı yönlendirir, geçmişten gelip geleceği empoze eder, günlük hayatımızda her an yanımızdadır ve bize yol gösterir, hatta bizi belli bir yoldan çıkamamızı da sağlar ya da o yolda kalmamızı zorlar. Habersiziz ondan !

Bir örnek olarak dilimizi gösterebilirim. Şu an konuşulan Türkçe ve Yunanca'da beş bin ortak kelime, 1300 ortak deyim ve atasözü var. [2] Bunların kimi Yunanca, kimi Türkçe, kimi Arnavutça, Bulgarca, Fransızca, İngilizce... 'Sınır kentindeki müzik festivalinde eğlenip keyifleniyoruz' derken altı kelimenin beşi ortaktır örneğin. 'Buyurun, afiyet olsun, elinize sağlık' (οριστε, καλή όρεξη, για στα χέρια σας) derken de bu deyimler ortak. Körle yatan şaşı kalker sözü de ortaktır. İlgililer ortak deyimlerin ortak bir toplumsal yaşamın işareti olarak görürler. Bu ortak mirasın yöredeki başka ülke dillerinde ne biçimde yer aldığını gösteren bir çalışma bu 'ortak' özelliğin yalnız iki dille sınırlı olmadığını gösterecektir. Zaten Balkan dillerinde karşılıklı alışverişin çok yaygın olduğu bilinmektedir.

Oysa her ülkenin içinde 'dilimiz' diye tanıtılan dil bu yanılla öğretilmez. Ne de halklar dillerini böylesine yoğun bir alışveriş içinde algırlar. Bu dilin bilincinde değildirler. Çevrenin sağladığı ortak yanı bilen yoktur. Tersine Ulusal diye tanımlanan dil, tarih içinde hayali ve özel bir yalınlık içinde öğretilir. Devlet kurumları, bu kurumların oluşturdukları sözlükler ve gramerler, okullardaki eğitim aynı amacı güder: bir yanda dili 'yabancı' etkilerden (kirlilikten) 'arındırmak', öte yanda

dilin çok özel olduğunu vatandaşa aşılacak. Sonunda 'dilimiz' alanındaki miras, her türlü komşunun etkisinde kalmış bir dil olarak anlaşılır (ki

gerçek miras

budur),

hayali

bir 'öz dil' olarak anlaşılır. Hemen hemen bütün ulus devletlerinde dil konusunda devletçe benzer çalışmalar yürütülmüştür.

Sanal / inanılan / hayali 'ulusal miras' eğitimle sağlandığı için bilgimiz dahilindedir. Buna inanılır. Hatta o denli inanılır ki bu konuda kuşkular yaratana da öfke duyulur. Bu miras ulus kurma aşamasında ortaya çıkar ve keşfedilen değil, (Hobsbawm'un deyimi söylersek) icat edilendir. Gerçek değildir ama tek gerçekmiş gibi dile getirilir ve halklara öğretilir, benimsetilir.

Ulusal dilleri biricik diye tanımlarız: Kendi yasaları, kendi kelime haznesi olan, ulusa özgün. Özellikle de 'resmi söyleme' göre başka dillerle karışmaması ve dolayısıyla yozlaşmaması gereken dillerdir. Korunması gereken 'milli mirasın' parçasıdır bu 'bize özgü' diller. Oysa bu iki dil, çok büyük dil ailelerinin içinde bir küçük parçadır. Biricik değildir, geçmişten günümüze bir sürü dille karışarak gelmiştir ve durmadan da karışmaktadır. Başka türlü de olamazdı zaten. Yunanca Hint Avrupa ailesinin içinde bir parçacıktır, Türkçe de Altay dil ailesinin içinde bulunur. Hiç de kendilerine özgü değiller, yakın uzak bir sürü 'aile ferdiyle' bir arada bulunurlar. Ama bu diller 'aileler' arasında da sürekli alış veriş içinde bulunmuşlar ve hala bulunuyorlar. Dikkatle bakınca – ya da daha doğrusu milli gözlükleri çıkarıp önyargısız bakınca – bütün bunları görmek çok kolaydır.

Aynı şeyi başka alanlar için de söyleyebiliriz. Yemek, müzik, dini inanç, evlerin yapımı (mimari), aile düzeni, kız isteme usulü, boşanma yordamı ve prosedürü, namus ve onur kavramı, eğlenme ve savaşıma teknikleri, giyim, dans, nakış örme, insanları idam etme, kan davası gütmeye, rüşvet verme, dedikodu ahlakı gibi sonsuz konuda da ortak yanlar görebiliriz. Günlük yaşamda ortak gerçek miras her an karşımıza çıkar. Ve bundan daha doğal bir şey olamaz. İnsanlar ve insan toplulukları bütün tarih boyunca iletişim içinde yaşamışlardır. Sürekli bir alış veriş içinde bulunmuşlardır. Milletlere özgü biri birinden kopuk teknik ya da kültürel toplumsal kompartımanlar yoktur. Tersine komşu ve bir birine yakın olan cemaatler birbirinden etkilenmiştir. Bilincinde olmadığımız *gerçek miras* işte böyle bir şeydir. [3]

Öteki'ni farklı yaratmak çabası

Milli devletler 'milliliği' hayali bir çerçevede oluşturmaya çalışırlar. 'Biz' ve 'Ötekiler' kavramı ulus-devlet içinde temeldir. Bu milliliğin oluşması kimilerine göre kutsallık bile edinir. Buna göre 'biz' çok özel'iz. Bizim Ötekiler ile ne ilişkimiz olabilir ki? Hatta ilişkimiz olmasın ki özümüz bozulmasın diyenler bile çıkıyor arada.

Çok kültürlülüğün kimi zaman hoş karşılanmamasının bir nedeni bundandır. Özellikle bir ara 'kozmpolit' olmak küfre eşitti Türkiye'de. Avrupa Birliği'ne kem gözle bakanların tutumu da - bilinçli ya da bilinçsiz – büyük oranda bu yüzdendir. Farklılığın istenmemesi bundandır.

Ama farklılığın var olmasını istemeyenler 'farklı olmayanı' da saptamak gereğini duyuyorlar. Peki nedir 'bize özgü' olan? İşte 'devlet' bu aşamada devreye girer. Bize özgü olanı, yani 'biz'in şartnamesini devlet ve yöneticiler oluşturur, yasa ile, kararname ile ve hele ortak eğitimle topluma kabul ettirir.

Bunun 'zorla' yaptırıldığını söylemek yanlış olur. Bu mekanizma bir güç dengeleri sorunudur. Vatandaş 'yukarıdakilere' (yani devlete, yöneticilere, aydınlara) inandıkça kendini onlara uydurur, istenene bir tür 'gönüllü' katılır. Buna uzlaşma da denir, gönüllü kabullenme de, konsensüs de. 'Kültürel ve ideolojik güç dengesi' bir etki mekanizması olarak iş görür.

Balkanlarda 'millilik' ve 'hayali milli miras' oluşturma sürecinde, milli şablona en az uyanlar en büyük zararı görmüşlerdir. Milli, dini, kültürel azınlıklardır bunlar. Onların dışlanması, sürülmesi ve zamanla etnik arındırma ile yok edilmesi tek tip vatandaş yaratmak isteğinden olmuştur. Bu tür bir millilik kaçınılmaz olarak çok kültürlülüğe kapalıdır. Şablona uymayan ve 'dilimizi', 'dinimizi' vb. harfiyen izlemeyenlere milli projede yer verilmedi.

Yunanistan'da 'milli mirasın' inşası

Yunanistan'da ulus devletinin oluşumu süresinde hayali mirasın nasıl oluşturulduğuna kısaca bir göz atıldığında şunları görüyoruz. Geçmişle ilgili üç yöntem bir arada kullanıldı. 1) bazı olaylar suskunlukla geçiştirildi. 2) bazıları tahrif edildi ve 3) bazıları abartıldı.

Örneğin 'ulusun' aynı görüşte olan insanlardan oluştuğu iyice benimsenmesi ve bu görüşün inandırıcı olması için, 1821 Yunan İhtilali konusunda Yunanlılar arasında farklı görüşlerin var olduğu görmezlikten gelindi ve gerektiğinde karşı görüşler zorla bastırıldı. Örneğin Rigas Velestinlis denen 'milli' kahramanın (sonradan Yunanca 'Fereos' adı da verildi) Türkler de dahil bütün Balkan halklarıyla bir arada bir devlet peşinde olduğunu Yunanlı öğrencilere öğretilmiyor. Bu 'miras' bütünüyle yok edilmiştir. [4] 1821 İhtilali konusunda Yunanlıların aynı görüşte olmadıklarını söyleyenler baskılar altında kalmış ve bugün de bu görüşe yakın anlayışı dile getiren tarihçilerin kitapları okullarda okutulmamaktadır. [

5]

Başka bir örnek tarih yazımı ile ilgili. 1840 öncesinde aydınlar arasında Bizans'ın Yunan halkının karşısında düşman bir güç ve hele 'Yunan' sayılmadığını, ve 'Yunan Bizans'ın' yeni bir icat olduğunu bugün Yunan öğrenciler öğrenmemektedir. Tarihçi K. Papanigopulos'un bu yoldaki çabaları icat olarak değil keşif olarak tanıtılmaktadır. Bizans'ın icadı olayı suskunlukla geçiştirilmektedir. Bizans'ın Ermeni İmparatorları olduğunu bilen lise öğrencisi bulmak olanaksızdır.

Bu tür başka mitosların da ulus devleti kurma döneminde oluşturuldukları öğretilmemekte hatta bunun söylenmesi bile rahatsızlık kaynağı olmaktadır. Örneğin günümüzde 'baskıcı Türklerin' Osmanlı yönetimi süresinde Yunan halkı dillerini öğrenmemeleri için okulları yasak ettikleri ve çocukların, 'gizli okullarda' okudukları öğretilmektedir. Oysa bir çok Yunanlı tarihçi bu mitosların aslı olmadığını on yıllardır yazıp söylemektedirler.

Eski Yunan ile Hıristiyanlık'ın tarih içinde sık sık uzlaşmaz iki anlayış olarak çatıştıkları da

tartışılmamaktadır. S. Zambelyos'un 19inci yüzyıl ortasında ortaya attığı 'Yunan-Hristiyanlığı' teriminin de ideolojik bir araç olduğu söylenmiyor. Tam tersine bu terim ulusal bir slogan haline getirilmiştir.

Yunan devleti içinde yalnız Yunanca konuşan, dini Ortodoks olan insanlar değil, her türlü etnik ve dini grupların olduğu da toplumun her alanında suskunlukla geçirilmektedir. Artık sayıları çok azalan Yahudiler, Müslümanlar, Katolikler, Protestanlar ve bir çok etnik azınlıkların, örneğin, okul kitaplarında lafı edilmemektedir. Yunan deyince dili, dini vb. yekpare *hayali* bir bütün anlaşılmalıdır.

Yani halkın tarihsel mirası deyince anlaşılan hayali Eski Yunan ve hayali Bizans'tır. Gerçek ve işlevli Osmanlı mirası yok sayılmaktadır. Hatta var olduğu görüldüğünde iki ayrı mekanizma kullanılmaktadır. 1) Ya bu mirasın aslında Bizans ve dolayısıyla Yunan olduğu savunulmakta, ya da 2) bu mirasın izleri silinmektedir. Örneğin, Osmanlı mimari yapılar yıkıma terk edilmekte, yer isimleri değiştirilmekte, Yunanca'dan Türkçe kelimeler çıkarılmaktadır. Yunanlılar artık Türk kahvesi bile içmemektedirler. Yunan kahvesini tercih etmektedirler! Türkofon Yunanlıların (Karamanlılar'ın) varlığı ya yok sayılmakta ya da kültürel miraslarının yaşatılması için hiçbir çaba sarf edilmemektedir.

Nihayet bu 'milli miras' içinde Grekofonların (Yunanca konuşanların), Hristiyan ve Ortodoks olanların, yani kısaca 'biz' sayılanların en ufak bir tarihi olumsuzluk taşımadığı da öğretilmektedir. Hayali miras tertemizdir, üstündür, kusursuzdur. Olumsuzluklar günah keçilerine yüklenmiştir: Türkler de bunların başında gelir.

Türkiye'de 'milli mirasın' inşası

Türk ulus devleti deneyimi de pek farklı değildir. Yapay ve hayali bir milli tarihi benimsetmek için çeşitli projeler üretildi. Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, Türk-İslam Sentezi gibi ideolojik, tarih

yazımı ile ilgili projeler en çok bilinenlerdir. Okul tarih kitapları bu yönde ve belli yönetmenliklerle hazırlandı. Radyo yayınları, milli bayram şenlikleri, siyasi söylevler, gazetelerde dile getirilenler, devletçe desteklenen sanat yapıtları, müzeler, sergiler hep aynı doğrultuda çalıştı. Bu projelerde gözetilenler açıktır:

- Bugünün ulusal birliğini sağlamak
- Ulusal (yani ortak) bilinç aşılacak
- Ulusu yüce göstererek topluma moral sağlamak
- Devleti üstün ve güçlü göstererek devletin meşruiyetini sağlamak
- Bütün bunları sağlamak için ulusu yücelten 'milli bir tarih' ve kültürel 'miras' sağlamak.

Yunanistan örneğinde gördüğümüz bazı yaklaşımları Türkiye örneğinde de rastlıyoruz.

- Ulus hem üstün hem kusursuzdur. Geçmişini temizdir. Olumsuzluklar günah keçilerine, yani Öteki'ne havale edilmiştir.
- Ulus bir bütündür. Ülke ve toplum içinde farklı dil, din, mezhepten olanlar (yani vatandaşların bir kesimi) yok sayılmıştır. Hatta tarih içinde var oldukları bile hatırlatılmaz (özellikle okul kitaplarında).
- Gerektiğinde geçmiş tahrif edilir. Bazı kavimlerin konuştuğu dil gizlenir, bazı ünlü kimselerin kökeni hatırlatılmaz. Yani seçmeci tarih yaklaşımını görüyoruz.

- Türk dili saf, hiç etki altında kalmadan var olabileceği mişçesine tanıtılır. Dilin özgünlüğü nasıl korunur diye kampanyalar yapılır. Yabancı kelimelerden 'arındırılır'.

- Türkçe konuşmayan Türklerin var olduğu bilinmek istenmez. Böylesine zaman zaman konuşma yasakları bile getirilmiştir. Mübadillerin ve muhacirlerin ana dilleri rahatsızlık kaynağı olmuştur (hem devlet, hem Türkçe konuşamayanlar rahatsız olmuştur).

- Halk bilim, halk sanatları müzeleri, milli tarih projeleri ile 'Türk halkına özgü', hiç dıştan etkilenmemiş bir kültürün varlığı savunuldu. Dış etkiler hep 'yozlaşma' olarak algılandı ve öyle tanıtıldı.

Sonunda, Türkiye'de de iki tür 'tarihi miras' oluştu: Birincisi, yüzyıllar boyunca çevrede yaşamış bütün halklardan ve kültürlerden etkilenecek günlük hayatta etkili olan *gerçek mirastır*. Bunun içinde Bizans'tan, Osmanlıya, Tasavvuftan Hristiyanlık'a ve putperestlikten İslam'a bütün inançlar, cemaatlerden etnik grupların bütün kültürleri, ama çağdaş ülkelerin de etkileri görülür. Günlük yaşamda bütün bu geçmişin tuzu biberi bulunur. Ancak bu mirasın bilinci halka mal edilmemiştir.

İkincisi ise, devletçe öğretilen ve ülke vatandaşlarının kendi mirasları saydıkları *hayali milli mirastır*. Bu miras, yaygın inanca göre, tektir, biriciktir, 'bizimdir', yabancılara, yabancıların kültüründen farklıdır, hatta onlara karşıdır, üstündür, en güzeldir, yabancı etkilerden uzak tutulması gereken kutsal bir mirastır. Miras olarak bilinen ve inanılan bu geçmiştir.

Nihayet bu ulusal mitosların yasalar ve yasaklarla korunuyor olduklarını da eklemek gerek. Kimileri tabuya dönüşmüştür. Yeniden üretilmeleri en doğal bir görev sayılmaktadır. Ve doğal olarak, bu hayali geçmiş insanlarca tek gerçek olarak algılandığından, kendi gerçekliğini oluşturmaktadır. İnsanlar bu hayali gerçeğe uygun davranmaktadır.

Devletin yaptığı, sivillerin yapabileceği

Ulus devletin kuruluş ve sağlamlaştırılması sürecinde Türk ve Yunan devleti 'milli' görüşler dışındaki farklı yorumları cesaretlendirmediler. Hatta yasalar ve yasaklarla genel gidişe ayak uydurmayanlar kimi zaman süründürüldü. Bu kritik alanda çok seslilik oluşmadı. Farklılık sindirildi. Resmi kimlik dışında kalıp devlet politikalarını izlemeyenler saf, romantik, vatan haini gibi suçlamalarla tedirgin edildi, kovalandı.

Ama farklı görüşler tam olarak yok edilemedi. Yunanistan'da 1920'lerde ulusal projeye karşı çıkanlar Marksistlerdi. Türkiye Marksistleri bu rolü 1960'larda üstlendiler. Ancak günümüzde solun, hatta kendilerine Marksist ya da komünist diyenlerin kimlik alanında ne yapmak istediklerini söylemek kolay değil. Bir kısmı eski uluslararası ideolojilerini terk etmiş, çeşitli açıklamalar ve bahanelerle yeni milli bir söylem geliştirmektedirler. Yunan solu 1919-1922 yıllarında Mustafa Kemal'i savunduğunu, Türk solu da 1960'larda Makarios'tan yana olduğunu bugünlerde hatırlamamaya çalışarak hayali geçmişlerini yeniden oluşturuyorlar.

Günümüzde ulus devletlerinin gücüyle yürütülen milli miras ve milli projelerin karşısında bulunanlar, genel olarak 'sol' politika güdenler değildir. Daha çok Avrupa Birliği projesinden yana olanlardır. Bu projenin somut odak noktası 'ulusallığı' aşırıp yeni bir Avrupa kimliğine yönelmektir. Proje ideal olmayabilir. Ancak hayali 'milli'nin karşısında günümüzde başka somut bir öneri de masaya yatırılmıyor.

20'inci yüzyılın ortalarından başlayarak gelişen Avrupa Birliği projesi bir aydın hareketidir. Devletlerin, parlamentoların ve geniş halk kitlelerinin desteği bu çabada her zaman tam değildir. İlerleme de inişli çıkışlıdır. Türkiye ve Yunanistan'da da bu AB projesine en inançlı destek kimi sivillerden gelmektedir. Bu siviller kimi zaman sivil toplum kuruluşları içinde çalışıyorlar, kimi zaman da meslekleri aracılığıyla destek sağlıyorlar. Kitap evleri, eğitim kuruluşları, gazeteler bu tür meslek gruplarıdır.

Özetlersek, bizi geçmişten geleceğe götürecek olan 'miras' konusunda iki farklı anlayış var.

Ulus-devletlerin eğitim aracılığı ile yaygınlaştırmaya çalıştıkları anlayış Darwinist bir anlayıştır: Kavgalı bir dünyada çok özel kimliğimizi korumak için çaba harcamalıyız, ötekine karşı savunmada olmalıyız anlayışıdır. Her yanda düşmanlar, ya da en azından hasımlar vardır anlayışıdır. Bizden olmayanlarla aramızda bir mesafe koymalıyız.

Şu anda sivillerin sözcülüğünü ettiği öteki anlayışa göre, öyle çok özel bir kimlik söz konusu değildir. İç içe geçmiş insan grupları vardır. İyiler ve kötüler yoktur. Kalabalıkların birbirinden korkmaları gerekmiyor. Anlayışla bir arada yaşayabilirler. Yeter ki eski korkularını ve kaygılarını kontrol edebilsinler. Yeter ki *hayali* kurgusal geçmişini aşım karmaşık ama *gerçek* geçmişini tanısinlar. Aşımlanan karşıtlığın mekanizmaları anlaşılın.

Belki en önemli soru, nasıl bir dünya içinde yaşadığımız değil, nasıl bir dünya içinde yaşamak istediğimizdir. Dünya bir dereceye kadar isteğimize göre de biçimlenecektir. Ama biz nasıl bir gelecek istiyoruz? Nasıl bir tarihi mirası benimsiyoruz?

[1] 'The EU and the Historical Legacy in the Balkans', adlı konferansta sunduğum konuşma. University Centre St-Ignatius, Antwerp (UCSIA), Kasım 16th -17th 2006. Konuşma başlığı: Ethnic Identity and Nation Building : On Byzantine and Ottoman Historical Legacy. İlgili tebliğler kitap olarak yayınlanmıştır.

[2] Bknz: H. Millas. *Katalogos Koinon Ellinikon kai tourkikon lekseon, ekfraseon kai parimion* (Ortak Türkçe-Yunanca kelimeler, deyimler ve atasözleri – Yunanca), Papazisis, Atina: 2008.

[3] Doğal olarak cemaatler ve uluslar arasında farklar da vardır. Ama bu farklar kimi zaman abartılarak vurgulanırken, bir cemaat içindeki insanlar arasında da farkların var olduğu görmezlikten gelinmektedir. Bütün suskunluklar ve çelişkiler aynı yönü göstermektedirler: uluslaşma döneminde hayali bir miras yaratmak çabasını.

[4] Rigas konusunda ayrıntılı bilgi için bknz: H. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim, İstanbul: 1994.

[5] Kısaca 1920lerde Patrikhane'nin 1821 olayındaki tutumunu dile getiren tarihçi Y. Kordatos'un hayatının bile tehdit edildiğini ve 2007 yılında tarihçi M. Repusi'nin hazırladığı okul kitabının toplumsal baskı sonucunda okullarda okutulmadığını hatırlatayım.